

Асиметрія структурного розвитку регіонів України та її соціально-політичні наслідки

Розглянуто проблему структурного розвитку регіонів України. Здійснено аналіз галузевої (за видами економічної діяльності), технологічної, відтворювальної, територіальної та інституційної структури економіки. Виявлено асиметрії структурного розвитку регіонів, визначено причини, соціальні та політичні наслідки для України. Обґрунтовано доцільність використання системи сучасних механізмів структурної корекції економіки регіонів.

Ключові слова: структура економіки, структурний розвиток, структурна трансформація, асиметрія структурного розвитку.

Постановка проблеми. Політичні події, що відбуваються в Україні упродовж 2014 р., вимагають глибокого аналізу не лише в царині оцінки політичного середовища країни та зовнішнього світу, але й стосовно економічного базису розвитку суспільства в два останні десятиріччя. Однією із суттєвих його ознак є структурні деформації економічного розвитку, які стосуються всіх його вимірів (динаміки відтворювальної, галузевої, технологічної, інституційної, територіальної структури економіки) і які характеризуються практично відсутністю структурних змін, консервацією асиметрій, що не дозволяють здійснити технологічний прорив, модернізацію виробництва, якісне зростання на новій основі. Особлива увага за обставин, що склалися, має бути приділена територіальній структурі економіки, що диктується не лише загостренням соціально-економічних відносин у низці регіонів, але й необхідністю глибокого моніторингу ситуації напередодні адміністративно-територіальної реформи та необхідністю реформування регіональної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пошуку нових структурних можливостей для економічного розвитку розглядали такі вчені як: О. Амоша [1], А. Гальчинський, В. Геєць [2], С. Єрхоін [3], В. Крючкова [4], Л. Федулова [5, 6] та ін.

Структурні реформи економіки, світовий досвід, інститути та стратегії для України висвітлені в спільній роботі Інституту економіки промисловості НАН України та Тернопільського національного економічного університету [1]. У праці [7] науковцями Тернопільського національного економічного університету охарактеризовано сучасну структуру національної економіки та суперечності її трансформації, дано оцінку результативності механізмів

© А. Ф. Мельник, 2014.

державного регулювання структурних зрушень в економіці України, обґрунтовано пріоритети її структурної корекції (перебудови) та визначено механізми її забезпечення. В зазначених працях висвітлені регіональні стратегії структурних трансформацій, дано оцінку результативності механізмів регулювання структурних зрушень у контексті забезпечення збалансованого розвитку регіонів, обґрунтовано шляхи реалізації регіональної структурної політики. Попри наявність значних напрацювань в царині дослідження піднятої нами проблеми, поза увагою залишилася проблема симетричності структурного розвитку регіонів України, розгляду її з позиції збереження структурної цілісності економіки України як системи.

Мета дослідження – діагностика зміни структури економіки регіонів України та її динаміки в контексті виявлення впливу цього процесу на економічну, соціальну і політичну компоненту суспільства з метою вироблення управлінських рішень щодо модернізації регіональної політики.

Виклад основного матеріалу. В загальному розумінні структура економіки є сукупністю співвідношень, які відображають взаємозв'язки та взаємозалежності між окремими елементами економічної системи в процесі її розвитку. Відповідно, в контексті нашого дослідження, доцільно розглядати територіальну структуру національної економіки та структуру економіки окремих регіонів в статистиці і динаміці. Останнє характеризуватиме структурний розвиток економіки регіонів, який назагал може привести до трансформації структури національної економіки, що є вкрай важливим для можливостей економічного зростання, адаптивності господарської системи до зміни світового економічного порядку, національної безпеки.

В основу дослідження покладено гіпотезу про те, що сучасні економічні, соціальні і політичні проблеми обумовлені структурними деформаціями національної економіки в її територіальному вимірі і деформацією структури економіки регіонів, що вимагає модернізації регіональної структурної політики як в напрямі структурної перебудови економіки, так і в напрямі пошуку варіантів взаємодії регіонів через різні форми кооперації.

Методика та логіка дослідження базується на принципах полікомпонентності в аналізі структури економіки регіонів, полікритеріальності при виявленні і оцінці прогресивності структурних зрушень, виборі критеріїв та індикаторів структури та її зміни за роками, моніторингу структурного розвитку регіонів за роками на основі динаміки їх часток у ВВП, ВДВ, зайнятості. Під структурним розвитком розуміємо якісну зміну, трансформацію територіальної структури національної економіки, а також якісну зміну, трансформацію структури економіки регіонів.

Зокрема, в основу аналізу покладено галузеву (за видами економічної діяльності), відтворювальну, технологічну, територіальну та інституційну структури економіки. Як критерії прогресивності структурних зрушень

вважаємо за доцільне використати: підвищення ступеня інноваційності, підвищення часток нових технологічних укладів, зрушення в концентрації типів виробництв, підвищення ступеня адекватності структури потенціалу регіону, підвищення частки доданої вартості як джерела соціального забезпечення, якісна зміна концентрації інститутів власності, ефект для зайнятості. Враховуючи двоаспектність поняття структурного розвитку регіонів, проаналізуємо поетапно статистику і динаміку регіональної структури національної економіки і структури економіки регіонів.

Поступальний техніко-технологічний розвиток, що посилюється викликами глобалізації, зазвичай, як свідчить світовий досвід, зумовлює виникнення нових видів економічної діяльності, занепад окремих традиційних їх видів і цим самим змінює співвідношення часток створеної ВДВ у структурі ВВП та ВРП у довгостроковому періоді.

Насамперед, це стосується галузевої структури економіки як такої, що є підґрунтям для формування інших видів структур. Аналіз частки регіону в загальному обсязі валової доданої вартості України за видами економічної діяльності свідчить про збереження домінуючої ролі старопромислових регіонів (Донецька, Дніпропетровська обл.) у видобувній промисловості, що відповідає загалом концентрації відповідних природних ресурсів. Лідерами залишаються зазначені регіони в частці доданої вартості, створеної в переробній промисловості, виробництві та розподілі газу, електроенергії та води (табл. 1). Лідерами в сільському господарстві залишаються Київська, Полтавська, Вінницька області. Частка створеної доданої вартості у видах економічної діяльності, притаманних постіндустріальному суспільству, найвищою є в містах Києві та Харкові. Дані пропорції прослідковуються і за показником зайнятості (табл. 2).

Технологічна структура економіки регіонів України представлена в основному III, IV і V технологічними укладами. В останні роки вона погіршилась. Зокрема, питома вага I, II, III технологічних укладів зросла, а частка п'ятого (фармацевтична, автомобільна, хімічна, інструментальна промисловість) та шостого технологічного укладів (біотехнології, нанотехнології, нові матеріали, оптоелектроніка, системи штучного інтелекту, мікроелектроніка, фотоніка, мікросистемна механіка, інформаційні супермагістралі, програмне забезпечення і засоби, молекулярна електроніка) впала на 30% [9].

Аналіз, проведений в розрізі областей, свідчить, що наявна структура економіки регіонів характеризується концентрацією виробництв, що належать до I, II, III, IV технологічних укладів, в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Сумській, Полтавській, Черкаській областях, IV і V технологічних укладів – в центральних областях. Види економічної діяльності, які належать до IV і V технологічних укладів, зосереджені у м. Києві, Дніпропетровській, Харківській, Львівській областях.

Таблиця 1

Частка регіону в загальному обсязі валової доданої вартості України за видами економічної діяльності

	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство		Добувна промисловість		Переробна промисловість		Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води		Будівництво		Діяльність у транспорті та зв'язку		Фінансові та діяльність		Освіта		Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги		Усього по економіці регіону		
	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	
Україна	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
АР Крим	3,4	3,6	1,3	0,9	1,9	2,1	2,7	3,3	4,1	5,2	10,7	11,1	1,5	1,6	3,8	3,4	7,3	7,4	3,0	3,1	
Області																					
Вінницька	5,9	5,8	0,2	0,3	2,0	1,9	2,9	3,0	2,0	2,8	1,2	1,2	1,1	0,9	3,1	3,2	3,2	3,2	2,4	2,2	
Волинська	3,0	2,8	0,2	0,4	0,9	1,0	0,7	0,8	1,8	1,3	1,3	1,1	1,0	0,9	1,9	2,1	1,6	1,7	1,5	1,4	
Дніпропетровська	6,1	5,9	25,2	36,3	13,4	14,3	8,2	9,0	6,4	5,5	6,0	6,3	12,3	9,7	6,9	6,5	7,4	7,3	9,0	10,4	
Донецька	5,7	5,2	27,9	22,7	22,5	0,7	13,0	14,8	7,8	11,7	7,9	7,6	13,6	8,7	8,6	8,4	9,3	9,0	12,7	11,5	
Житомирська	3,5	3,5	1,4	1,4	1,5	0,9	1,5	1,4	1,6	1,7	1,3	0,7	0,7	2,5	2,2	2,2	2,2	2,1	1,7	1,8	
Закарпатська	2,7	2,4	0,1	0,1	1,2	1,6	0,6	0,6	1,8	1,7	1,8	1,6	0,6	0,6	2,2	2,4	2,0	2,1	1,6	1,4	
Запорізька	3,7	4,1	1,1	1,6	7,6	6,7	9,0	8,5	2,9	2,3	4,8	4,0	5,6	3,7	3,7	3,9	4,0	4,3	3,8		
Івано-Франківська	2,9	2,8	3,4	2,1	2,0	1,2	5,2	3,4	3,0	2,4	1,5	1,2	2,1	1,3	2,6	2,8	2,0	2,1	2,2	1,8	
Київська	6,3	6,6	0,1	0,1	3,2	3,6	4,4	5,0	4,9	6,3	3,7	4,7	2,0	1,2	3,3	3,4	3,3	3,4	3,4	4,1	
Кіровоградська	4,0	3,6	0,7	1,0	1,3	1,5	1,1	1,0	1,6	1,1	0,8	0,5	0,8	0,7	2,0	2,1	1,7	1,7	1,6	1,5	
Луганська	3,4	2,4	14,5	12,6	6,0	6,5	4,4	5,1	3,6	2,1	2,1	1,8	2,9	2,2	3,8	4,0	4,0	3,9	4,2	4,0	
Львівська	5,4	4,5	1,7	1,7	3,1	2,9	3,4	3,0	4,3	4,8	4,3	4,6	3,4	3,6	5,5	5,5	6,0	5,9	3,9	3,9	
Миколаївська	2,9	4,3	0,1	0,1	2,1	2,3	5,0	3,7	2,5	2,3	2,4	2,1	1,6	1,2	2,3	2,4	2,1	2,0	2,2	2,2	
Одеська	4,1	4,8	0,0	0,0	3,4	4,1	2,0	2,9	7,6	4,8	5,8	6,7	5,4	4,6	4,8	5,3	4,7	4,8	4,8	5,1	
Полтавська	4,6	6,0	10,2	10,5	5,7	5,3	2,1	3,0	3,4	3,2	2,0	1,8	2,2	1,5	2,9	2,8	2,9	2,9	3,8	3,8	

Продовження табл. 1

	Сільське господарство		Добувна промисловість		Переробна промисловість		Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води		Будівництво		Діяльність у транспорті та зв'язку		Фінансова діяльність		Освіта		Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги		Усього по економіці регіону		
	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	
Рівненська	3,1	2,8	0,2	0,4	1,2	1,3	5,4	4,6	1,8	2,0	2,0	1,3	0,9	0,8	2,4	1,8	1,9	1,7	1,5	1,5	
Сумська	3,1	2,8	6,1	2,9	2,0	1,9	1,2	1,7	1,5	1,1	1,0	1,1	0,8	0,8	2,3	1,8	1,8	1,8	1,8	1,7	
Тернопільська	2,8	2,9	0,1	0,2	0,8	0,8	0,8	0,9	1,2	1,5	1,0	0,7	0,6	0,6	2,1	2,2	1,7	1,6	1,2	1,2	
Харківська	5,7	4,7	3,1	2,8	5,2	5,7	7,2	6,1	5,6	7,2	4,3	4,7	12,6	12,7	7,3	7,0	4,9	5,0	5,9	6,1	
Херсонська	3,3	4,2	0,0	0,0	1,3	1,3	1,1	1,0	1,1	1,1	1,7	1,7	0,8	0,7	2,3	2,0	1,9	1,5	1,5	1,5	
Хмельницька	3,8	3,8	0,2	0,2	1,0	1,1	5,6	4,1	1,9	1,8	0,9	0,9	0,8	0,9	2,8	3,1	2,1	2,2	1,8	1,7	
Черкаська	4,6	4,8	0,4	0,2	1,8	2,8	1,4	1,8	3,0	1,7	1,5	1,4	1,0	0,6	2,6	2,1	2,0	2,0	2,0	2,0	
Чернівецька	2,2	2,2	0,0	0,0	0,5	0,5	0,7	0,9	1,4	1,6	1,0	0,7	0,6	0,5	1,8	1,9	1,2	1,2	1,0	1,0	
Чернігівська	3,8	3,5	1,6	1,2	1,7	1,4	1,1	1,5	1,5	1,0	1,6	1,0	1,3	0,9	2,1	2,5	2,0	1,9	1,8	1,6	
Міста																					
Київ	0,0	0,0	0,0	0,0	6,4	5,5	9,4	8,4	21,2	20,8	24,8	21,4	22,6	38,1	13,5	12,5	16,1	16,0	18,3	18,9	
Севастополь	0,0	0,0	0,1	0,2	0,4	0,5	0,5	0,8	0,7	1,1	0,8	0,7	0,9	0,5	0,9	1,1	0,7	0,8	0,7	0,8	

* Наведено за даними [8].

Таблиця 2

Частка зайнятих за видами економічної діяльності по регіонах України

	Торгівля, ремонт автомобілів		Сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство		Промисловість		Будівництво		Діяльність транспорту та зв'язку		Фінансова діяльність		Освіта		Охорона здоров'я		Усього	
	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010
Україна	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
АР Крим	5,4	5,5	5,0	5,1	2,6	2,5	3,9	3,9	4,6	4,5	3,4	3,2	3,8	3,6	6,1	5,9	4,5	4,4
Області																		
Вінницька	2,9	2,9	60,0	6,2	2,4	2,2	2,2	2,2	3,5	3,3	2,2	2,0	3,8	3,8	4,0	4,0	3,4	3,4
Волинська	2,2	2,1	3,5	3,4	1,6	1,5	1,4	1,4	1,4	1,5	1,9	1,6	2,6	2,8	2,3	2,2	2,1	2,2
Дніпропетровська	8,1	8,0	3,5	3,0	12,1	12,2	6,6	6,1	7,9	7,5	9,1	15,4	6,9	6,8	6,5	6,7	7,6	7,5
Донецька	9,9	10,1	5,5	6,2	15,8	15,5	12,0	11,1	10,8	10,9	8,0	7,0	7,5	7,4	9,0	8,7	4,8	4,8
Житомирська	3,1	2,9	2,3	2,4	2,5	2,3	2,9	3,0	3,5	3,2	1,9	1,8	3,0	3,0	2,9	3,1	2,8	2,7
Закарпатська	2,2	2,2	4,0	3,6	1,9	1,8	3,2	3,3	2,4	2,3	1,8	1,5	2,8	2,8	2,3	2,4	2,6	2,6
Запорізька	4,0	4,0	3,6	3,7	5,7	5,8	3,4	3,6	3,6	3,6	3,4	2,9	3,7	3,7	4,0	4,0	4,1	4,1
Івано-Франківська	2,1	2,2	4,2	4,0	2,1	2,1	2,7	2,6	2,0	1,9	2,0	1,6	3,2	3,2	3,0	3,0	2,6	2,6
Київська	3,6	3,6	1,9	1,7	3,9	4,9	4,3	4,1	5,4	5,6	4,9	5,1	3,6	3,7	4,4	4,7	3,7	3,7
Кіровоградська	1,6	1,6	3,8	3,8	1,6	1,6	1,7	1,8	2,3	2,3	1,4	1,1	2,2	2,2	2,3	2,3	2,1	2,1
Луганська	5,4	5,5	4,1	3,7	7,3	7,5	4,8	4,6	4,8	4,6	3,2	2,8	4,0	3,9	4,4	4,5	5,0	4,9
Львівська	4,8	4,8	5,7	6,0	4,9	4,8	8,8	8,7	5,3	5,4	4,4	4,2	6,1	6,1	6,1	6,2	5,4	5,4
Миколаївська	2,5	2,6	4,3	4,0	2,2	2,2	2,5	2,1	2,5	2,5	1,7	1,6	2,6	2,6	2,3	2,2	2,6	2,6

Продовження табл. 1

	Торгівля, ремонт автомобілів		Сільське господарство, мисливство, лісове господарство, подарство, рибальство		Промисловість		Будівництво		Діяльність транспорту та зв'язку		Фінансова діяльність		Освіта		Охорона здоров'я		Усього	
	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010
Одеська	5,7	5,6	4,8	4,7	2,8	2,8	4,7	4,9	8,3	8,7	5,0	4,8	5,7	5,8	5,3	5,1	5,2	5,2
Полтавська	2,9	3,0	3,8	3,8	3,7	3,7	2,5	2,6	3,4	3,4	2,8	2,5	3,1	3,1	3,5	3,3	3,2	3,2
Рівненська	2,6	2,7	2,4	2,7	1,9	2,0	2,5	2,6	2,1	2,2	1,7	1,5	2,8	2,8	2,6	2,6	2,3	2,4
Сумська	2,1	2,2	2,8	3,3	2,5	2,6	2,4	2,5	2,3	2,3	2,0	1,9	2,5	2,5	2,6	2,6	2,5	2,6
Тернопільська	1,8	1,7	3,8	3,9	1,3	1,2	1,7	1,8	1,6	1,5	1,4	1,1	2,7	2,8	2,4	2,4	2,2	2,1
Харківська	7,4	6,9	4,0	4,5	6,9	7,2	6,1	6,3	6,0	6,1	5,3	5,2	6,4	6,3	5,7	5,7	6,3	6,3
Херсонська	2,3	2,2	4,4	4,2	1,5	1,4	1,7	1,7	2,0	1,9	1,4	1,3	2,4	2,5	2,2	2,2	2,4	2,4
Хмельницька	2,8	2,8	4,9	4,7	2,1	2,1	2,0	2,0	2,4	2,4	1,8	1,7	3,1	3,1	2,8	2,8	2,9	2,8
Черкаська	2,3	2,3	4,5	4,4	2,4	2,4	2,7	2,8	2,5	2,4	2,4	2,2	2,9	2,8	2,9	3,0	3,2	2,8
Чернівецька	1,8	1,8	3,3	3,1	1,1	1,1	2,2	2,2	1,4	1,3	1,1	1,0	2,1	2,1	1,8	1,8	1,9	1,9
Чернігівська	2,3	2,2	3,6	3,6	1,9	1,9	1,5	1,4	1,7	1,6	2,0	1,9	2,4	2,4	2,7	2,8	2,4	2,3
Міста																		
Кіїв	7,3	7,6	0,1	0,1	4,7	4,7	8,3	9,1	5,9	6,2	23,2	22,7	7,1	7,1	5,2	5,1	6,8	6,9
Севастополь	0,8	0,9	0,2	0,2	0,6	0,6	1,4	1,7	0,8	0,8	0,1	0,1	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9

* Розраховано автором за даними [8].

Характерним стало явище наростання технологічного консерватизму, що найбільш відчутним є в «старопромислових» регіонах (Донецькій, Дніпропетровській областях). Індустріалізація даних регіонів зорієнтована на природний ресурс і виробничий потенціал (вугілля, шахти, руда, вода).

Відповідно діяльність домінуючої частки промислових підприємств даного регіону упродовж 2001-2014 рр. обмежувалась сировинним розвитком. Сформувався ринок з крупно-масштабним виробництвом, який функціонує на засадах монопольності, дотаційності, високої енергомісткості, продажем за кордон на умовах демпінгу. В регіонах не відбулось диверсифікації виробництва. Як результат, в структурі експорту домінує сировинний продукт, чорні метали, в структурі імпорту – енергетичні матеріали, руда, шлаки, зола. Має місце зниження в останні роки частки інноваційної продукції (зокрема, аеронавігаційних та космічних апаратів). Наростання технологічного консерватизму в даних регіонах проявляється в інституційній неспроможності сприймати бюджетні та податкові інновації.

Не зважаючи на дещо вищу прогресивність технологічної структури в центральних і західних регіонах, частка VI технологічного укладу в них не перевищує 1,0 %, тоді як у світі намітився рух до VII технологічного укладу. Формування постіндустріальної моделі на рівні більшості регіонів України є малопомітним або відсутнім.

Суттєвих позитивних зрушень не відбулося у відтворювальній структурі економіки регіонів. Витратна структура промислового виробництва залишається матеріаломісткою з відповідно низькою часткою витрат на оплату праці. Має місце скорочення цієї частки в переробній промисловості (з 47,8% у 2002 р. до 43,0% у 2009 р.) [10], що особливо відчутно для регіонів з концентрацією її виробництва на їх території.

Можливості структурного розвитку регіонів визначаються умовами технологічного середовища та викликами, які стоять перед національною економікою та економікою регіонів. Технологічне середовище обумовлюється специфікою економічного потенціалу регіону (природно-ресурсного, виробничо-технологічного, трудового, науково-технічного, інноваційного, інвестиційного), який підтверджує наявність або відсутність потенційних можливостей для структурної трансформації (ресурсів, що концентруються в регіоні; видів економічної діяльності, що сформувалися в ньому; концентрації суб'єктів господарювання, капіталу, інвестицій, якості людського капіталу, переважаючого характеру праці). Аналіз, проведений нами в роботі [9], засвідчує не повну адекватність концентрації виробничого потенціалу наявності природного-ресурсного і людського потенціалу. За оцінками рівня економічної концентрації в регіонах, визначеного Р. В. Кузьменко [1] за допомогою АВС аналізу, встановлено, що існуюча залежність між рівнем концентрації ресурсів в

певному регіоні та рівнем його виробничого потенціалу в Україні через вплив певних кон'юнктурних чинників не супроводжується створенням відповідного регіонального продукту.

Викликами, що акцентують увагу на критеріях оцінки структурних трансформацій територіальної структури економіки України та структури економіки окремих регіонів, є глобальні ризики майбутнього десятиліття (зокрема в царині «вода-продовольство-енергія» як дефіцит), та виклики, що обумовлені ситуацією, яка сформувалась в Україні і Європі в даний час.

Зокрема, до останніх слід віднести:

- 1) необхідність збалансування інтересів на газовому ринку, що актуалізує проблему скорочення газового російського імпорту та організації виробництва нетрадиційних видів енергоресурсів та палива;
- 2) необхідність переходу до ресурсозберігаючого способу розвитку економіки, що вимагає технологічних інновацій в промисловому, сільськогосподарському виробництві, в житлово-комунальному господарстві. Це обумовлює необхідність зламу негативної тенденції щодо впровадження прогресивних технологічних процесів у промисловості України (з 2936 у 2009 р. до 2510 у 2011 р.) та її регіонів [8]. Позитивну тенденцію засвідчили лише Запорізька, Одеська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька області, АР Крим та м. Севастополь;
- 2) необхідність збалансування інтересів Сходу, Центру і Заходу країни. Через відмінність галузевої, відтворювальної структури економіки цих регіонів помітною стала не лише асиметрія їх структурного розвитку, але й зростання відмінності у конкурентоспроможності. 2010-2012 рр. підтвердили скорочення конкурентних можливостей Донецької та Дніпропетровської областей, та підвищення їх, наприклад, у м. Києва. За рівнем розвитку в Україні можна виокремити три групи регіонів: регіони-лідери, (м. Київ, Київська, Донецька, Дніпропетровська області); регіони з середнім рівнем розвитку (Івано-Франківська, Закарпатська, Запорізька, Харківська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська і Полтавська області); регіони-аутсайтери (АР Крим, Вінницька, Волинська, Житомирська, Кіровоградська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області). Міжрегіональний розрив у внеску цих регіонів у ВВП країни зростає. Однак їх роль у формуванні податкових надходжень до Державного бюджету України та величина отримуваних трансфертів не є симетричною;
- 4) необхідність розгляду альтернатив вибору пріоритетів структурних зрушень в національній економіці і структурі економіки окремих регіонів в умовах Асоціації з Європейським Союзом і ускладнення економічних і політичних відносин з Росією. Через географічне положення склалися різні форми транскордонного співробітництва Донецької, Луганської,

Харківської областей з Росією, Львівської, Волинської, Закарпатської та Чернівецької областей з країнами ЄС. Не виключаючи можливість торгової моделі співробітництва регіонів сходу України з прикордонним регіонами Росії в майбутньому, зазначимо, що співробітництво прикордонних західних регіонів України має трансформуватися в контексті переходу від торговельної до інвестиційно-коопераційної моделі.

Враховуючи глобальні ризики, пов'язані з загрозою продовольчої кризи у світі, зазначимо, що трансформація економіки регіонів України, що спеціалізуються на виробництві сільськогосподарської продукції, пов'язана з можливостями ведення міжнародного бізнесу на ринку аграрних продуктів. Попри лідерство України на світовому аграрному ринку, структура експорту сільськогосподарської продукції не є ефективна і вимагає переходу від експорту зернових до торгівлі готовими харчовими продуктами з м'яса, риби і інших продуктів тваринного походження, що вимагатиме реструктуризації аграрного сектора економіки регіонів.

Структурний розвиток пов'язується з розвитком інституту власності, збільшенням кількості підприємств середнього і малого бізнесу, удосконаленням нормативно-правової бази структурних перетворень.

Оцінюючи розвиток інституційної структури економіки регіонів, необхідно констатувати, що сьогодні:

1) відсутня належна інформаційна база для моніторингу територіальної приналежності власності, її натурально-речового складу, розподілу за суб'єктами;

2) існують суттєві відмінності між регіонами за концентрацією суб'єктів господарювання в розрахунку на 10 тис. населення (від 353 і 351, відповідно, у Харківській і Київській областях до 242, 244 у Тернопільській і Волинській областях). Мають місце відмінності в територіальній концентрації великих і малих підприємств (кількість малих підприємств на 10 тис. населення коливається від 270, 81, 80 одиниць в Києві, Одесі, Харківській області у 2011 р. до 38 одиниць у Рівненській і Чернівецькій областях) [8];

3) потенціал інституту власності використовується недостатньо для оптимізації структури економіки регіонів. Великі господарські активи в руках багатьох приватних власників використовуються не ефективно, в багатьох випадках морально і фізично застаріли, що сприяє консервації старих технологічних укладів;

4) зберігається тінізація підприємницького сектора;

5) існують інституційні бар'єри формування оптимальної територіальної структури економіки. Розрахунки, проведені за даними Державної служби статистики України, свідчать, що на початок 2012 р. основна частка суб'єктів господарювання, враховуючи всі організаційно-правові форми, була зосереджена в Київській області і м. Києві (23,6% кількості суб'єк-

тів ЄДРПОУ), в Дніпропетровській області (7,9%), Донецькій області (7,3%), Харківській (5,8%), Львівській (5,1%), Одеській (5,9%) [8]. Попри середньорічний темп росту кількості суб'єктів ЄДРПОУ за період 2001-2012 рр. 1,04 по Україні в цілому, кращу динаміку мали лише м. Київ, (1,07), Житомирська область (1,05), Київська область (1,06), м. Севастополь (1,05) [8];

б) на місцевому (регіональному) рівні домінує екстенсивний тип господарювання. Відсутність внутрішнього виробничого попиту на продукцію інноваційно-інвестиційного походження пов'язана з низькою інноваційною активністю підприємств в регіонах, нерівномірністю територіального розподілу витрат на інноваційну діяльність. Якщо за період 2009-2011 рр. кількість інноваційно-активних підприємств у промисловості України зростає з 1411 до 1679 одиниць, то в м. Києві, Львівській, Закарпатській, Чернігівській та Полтавській областях їх частка знизилась. Домінуюча частка витрат, пов'язана з науково-технічним розробками, концентрується у м. Києві, Харківській, Дніпропетровській і Закарпатській областях;

7) зберігається значна асиметрія інвестицій серед регіонів України. Основна частина інвестицій в основний капітал припадає на м. Київ (16,5%), Донецьку область (10,3%), Дніпропетровську (8,7%). Аутсайдерами є Волинська (1,0%), Чернігівська (1,1%) області [8].

Результатом трансформації регіональної структури економіки України є: зміна регіонів-лідерів інноваційної активності; продовження формування ядра технологічного розвитку, до якого відносяться м. Київ, Харківська, Запорізька, Дніпропетровська, Донецька області; збереження асиметрії концентрації інноваційного потенціалу; збереження консервації старих технологічних укладів в окремих регіонах, зокрема на сході країни; асиметричність рівня технологічного розвитку промисловості регіонів; посилення диспропорційності економічного розвитку регіонів; зниження потенціалу ємності внутрішніх регіональних ринків; посилення концентрації ресурсів у великих містах, локальних монофункціональних містах; посилення монофункціональної спеціалізації регіональних ринків.

Соціальними наслідками асиметричності структурного розвитку регіонів стали: 1) додатковий міграційний приріст населення в промислових центрах (з сільських територій); 2) посилення сезонної зайнятості в монофункціональних містах і сільських територіях; 3) посилення регіональної диференціації в системі оплати праці в межах країни (при середньомісячній номінальній заробітній платі в 2011 р. в 4012 грн., в Донецькій області – 3063 грн., в Херсонській області вона становила 1970 грн., в Тернопільській області – 1871 грн.) [8].

Трансформація інституту власності в регіонах супроводжувалася значним розвантаженням соціальної участі держави і підприємств в порівнянні з рівнем, характерним радянській патерналістській моделі соціального забезпечення. В умовах економічної кризи, дефіциту державного і місцевих бюджетів, «скидання»

бізнесом значної частини соціальних зобов'язань, створився своєрідний «соціальний вакуум», який не заповнився традиційними для ринкової або соціально-орієнтованої економіки формами компенсації фінансових витрат на освіту, охорону здоров'я, культуру, розвиток соціальної інфраструктури. В результаті відбулося суттєве зниження рівня життя населення, поляризація суспільства за рівнем доходів, погіршення якісних показників людського капіталу. Все це в Україні відбулося на фоні збереження патерналістських настроїв значної частини населення, особливо відчутних в східних регіонах (Донецькій, Луганській, Дніпропетровській областях), де сконцентрувалися крупні промислові виробництва. За недостатньої насиченості їх територій малими і середніми підприємствами, нерозвинутості середнього класу, сформувався своєрідний соціум, орієнтований на необхідність гарантії матеріальних і соціальних благ державою, на солідарну пенсійну систему, не готовий до можливих ризиків.

Як наслідок, загострення соціальних протиріч обумовило політичну кризу, яка використовується «заінтересованими особами» для руйнації національної економіки як системи, федералізації як інструмента розчленування країни, несе загрозу для українського суспільства.

Висновки. Структурна трансформація економіки регіонів України здійснювалася спонтанно без належного цілепокладання, результатом чого стала асиметрія регіонального розвитку, яка має негативні і соціальні наслідки. Проблему асиметрії структурного розвитку можна вирішити шляхом створення гнучких форм співробітництва, кооперації, координації загальних дій як між регіонами, так і між окремими суб'єктами господарської діяльності, впровадження нових виробничих структур (зокрема кластерів) не лише на регіональному, але й на міжрегіональному рівні, формування «точок зростання» через реалізацію національних та регіональних інвестиційних проектів та активізацію завдяки мультиплікативному ефекту «ареалів економічного розвитку» на регіональному рівні, застосування відпрацьованих у європейській практиці механізмів структурного і організаційно-технологічного реінжинірингу проблемних регіонів і промислових підприємств, європейської моделі субконтрактинга та інших механізмів, що може стати перспективою подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Структурні реформи економіки: світовий досвід, інститути, інститути, стратегії для України: монографія / О. І. Амоша, С. С. Аптекар, М. Г. Білопольський, С. І. Юрій та ін. ; ІЕПНАН України, ТНЕУ. МОН України. – Тернопіль : Економічна думка, 2011. – 848 с.
2. Гальчинський А. Інноваційна стратегія українських реформ / А. Гальчинський, В. Гець, А. Кінах. – К. : Знання України, 2002. – 336 с.
3. Єрхоін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічні аспекти) : монографія / С. А. Єрхоін / К. : Світ знань, 2002. – 528 с.

4. Крючкова В. І. Структурні чинники розвитку економіки України : монографія / В. І. Крючкова. К. : Наукова думка, 2004. – 319 с.
5. Федулова Л. Технологічна готовність економіки України до нових викликів в умовах відсутності технологічної політики / Л. Федулова // Економіка України. – 2010. – № 9. – С. 12-25.
6. Федулова Л. І. Оцінка рівня інноваційно-технологічного розвитку регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/oktober08/18.htm>
7. Структурні трансформації в національній економіці: проблеми діагностики та інституційного забезпечення : монографія / за ред. А. Ф. Мельник ; Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль, 2012. – 532 с.
8. Регіони України, 2012 р. : стат. зб. / Держ. ком. статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm
9. Мельник А. Ф. Структурні дисбаланси розвитку економіки регіонів України / А. Ф. Мельник // Журнал Європейської економіки. – 2012. – Т. 11 (№1). – С. 115-137.
10. Статистичний щорічник України за 2009 рік / за ред. О. Г. Осауленка ; Держкомстат України. – К. : Інформ-аналіт. агентство, 2010. – 576 с.
11. Дані з веб-сторінки державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>

Melnyk A. F. Asymmetry of regions of Ukraine structural development and its social and political implications.

The problem of structural development in Ukraine. The analysis of the sector (economic activity), technology, reproductive, territorial and institutional structure of the economy. Revealed the structural asymmetry of regions defined causes, social and political consequences for Ukraine. The appropriateness of modern mechanisms of structural adjustment of regional economies.

Key words: economic structure, structural development, structural transformation, structural asymmetry development.

Мельник А. Ф. Асимметрия структурного развития регионов Украины и ее социально-политические последствия.

Рассмотрена проблема структурного развития регионов Украины. Осуществлен анализ отраслевой (по видам экономической деятельности), технологической, воспроизводственной, территориальной и институциональной структуры экономики. Выявлено асимметрии структурного развития регионов, определены причины, социальные и политические последствия для Украины. Обоснована целесообразность использования системы современных механизмов структурной коррекции экономики регионов.

Ключевые слова: структура экономики, структурное развитие, структурная трансформация, асимметрия структурного развития.